

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

© Романовський Я.Я., 2014

Досліджено роль і місце правової культури в системі правової освіти військовослужбовця.

Визначено, що важливою проблемою сьогодення є питання формування правової культури військовослужбовця. Зазначено, що правова культура військовослужбовця неможлива без його високої правосвідомості та моральності.

З'ясовано, що правовий статус військовослужбовця характеризується такими ознаками: як державна особа, він наділений відповідними повноваженнями і здійснює державні функції; можливістю мати особливі, владні, організаційно-розпорядчі повноваження; наявністю суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, пов'язаних зі здійсненням службових функцій; наявністю статусу особливого суб'єкта кримінальної, адміністративної та матеріальної відповідальності.

Ключові слова: правова культура, військовослужбовці, правосвідомість, моральність.

The experience of the development a legal culture of military in the Armed Forces of Ukraine.

The theme and content of the study are caused by the need of identifying ways of improving legal training in the Armed Forces of Ukraine.

The article deals with the questions of formation a legal culture in the country.

The major now – a - day problem is the issue of the formation a legal culture of a serviceman. It has its own characteristics and differs from the legal culture of others not only by the elements of the structure but also by the content. It is characterized by a complete legal knowledge and the ability to apply them in practice. Therefore, the legal culture of military personnel must be higher than in other people.

It is noted that the legal culture of a soldier is impossible without his high sense of justice and morality.

It has been researched that the legal status of the military personnel has the following features: as a public entity, he is endowed with adequate powers and performs public functions, the ability to have a special organizational and administrative powers, the presence of subjective rights and legal obligations associated with the implementation of the official functions, the availability status of a special subject of criminal, administrative and financial responsibility.

Analysis of guidance documents indicates about the existence in the army powerful capabilities of formation of legal culture.

These include appropriate management institutes and methodical support:

- Humanitarian Policy Department of the Ministry of Defense of Ukraine;
- Department of Humanitarian Affairs and Social Protection of Ukraine's Armed Forces General Staff of the Armed Forces of Ukraine;
- The Legal Department of the Ministry of Defense of Ukraine;
- Office of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

The troops (forces) identified the main means for shaping the legal culture of the military – legal training, which has a clear organization.

However, today it is evident that the formation of a strong system of legal culture military fails.

Key words: legal culture, servicemen, sense of justice, morality.

Курс нашої держави на створення професійної армії, перехід Збройних сил України на контрактну основу їх комплектування, а також вітчизняний досвід застосування внутрішніх військ свідчить, що значення правової культури та відповідно моральний дух військ (сил), невинно покращується.

Реалії сьогодення переконливо доводять, що важливість і масштабність завдань з охорони життя та здоров'я, прав та інтересів громадян відповідно до ст. 3 Конституції України, зумовлюють необхідність предметного дослідження інституту правової культури військовослужбовців [1].

Військовослужбовці, поряд з іншими громадянами, визнаються суб'єктами юридичної відповідальності. Однак їх правовий статус істотно відрізняється від загального. Це визначається можливістю, здебільшого і обов'язковістю, трансформації їх загальної відповідальності у специфічну.

Одним із базових елементів структури гуманітарної та соціальної політики у Збройних силах України є правове забезпечення, як комплекс заходів з нормотворчої, правозастосовуючої та правоохоронної діяльності відповідних органів державної влади та військового управління, яка безпосередньо спрямована на забезпечення високого рівня законності та правопорядку у Збройних силах України, їх здатності до захисту суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України. Ця складова реалізується через процес реалізації правових норм, який складається з дотримання, виконання, використання та застосування норм права відповідними суб'єктами.

Тому сьогодні є актуальним аналіз досвіду формування правової культури військовослужбовців. Крім того, особливого значення слід надавати профілактиці адміністративних правопорушень серед військовослужбовців. Сьогодні комплекс профілактичних заходів повинен відповідати об'єктам профілактичного впливу і враховувати специфіку середовища застосування.

Аналіз робіт науковців, а саме А. Мота, В. Чумака, В. Шамрая, свідчить про неперервний аналіз специфіки правового статусу військовослужбовців у сфері управлінської діяльності.

Незважаючи на виняткову актуальність питання, слід зазначити, що у вітчизняній науці цю проблему не можна вважати вирішеною.

Викладені обставини, потреба в удосконаленні норм чинного законодавства, що регулюють відповідальність військовослужбовців за вчинення правопорушень та особливо адміністративних проступків, а також відсутність належного предметного дослідження цієї проблеми роблять тему наукової статті актуальною і зумовлюють її вибір.

Отже, метою наукової статті є дослідження ролі і місця правової культури в системі правової освіти військовослужбовця та аналіз досвіду застосування сил та засобів відповідних органів державної влади та військового управління щодо формування правової культури військовика.

Правова культура завжди сприймається як одна з категорій загальнолюдських цінностей та належить до невід'ємних ознак правової держави, основним призначенням якої є забезпечення максимального здійснення, охорони та захисту прав людини.

Слід зазначити, що концепція правової держави передбачає підвищення рівня правової культури суспільства, кожного окремого громадянина з метою розбудови в Україні правової держави та громадянського суспільства, розвитку досконалої законодавчої системи та виконання законів всіма громадянами та державними органами і військовослужбовцями зокрема.

Термін "правова культура" загалом увійшов до юридичної літератури порівняно недавно, але за цей час про правову культуру написано велику кількість наукових праць. Проблеми правової культури у своїх працях детально досліджували такі вчені, як А. Венгеров, В. Сальников, Т. Синюкова, О. Скакун, В. Копейчиков, В. Лемак, І. Голосніченко, І. Яковюк та ін.

Юридична енциклопедія визначає, що правова культура – це складова частина загальної культури, сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, правовідносин, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності і правопорядку [2].

Професор А. Б. Венгеров зазначив, що правова культура – більш висока і об'ємна форма правосвідомості [3].

Видається правильною думка українських вчених, які вважають, що правова культура не зводиться лише до правосвідомості громадян суспільства. Вона має бути визначена як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у галузі регулювання суспільних відносин, яке забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування в суспільному житті правових принципів справедливості й гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі і гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності.

Таке сучасне розуміння поняття “правова культура” обґрунтовується в теорії держави і права. Так, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор В.В. Копейчиков визначив, що правова культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності [4].

Крім того, висловлюються думки, що правова культура – це одна з форм державно-правових відносин. Вона виражена в правових нормах, інститутах і здатності оцінки певних явищ.

Отже, правова культура формується в результаті здійснення цілеспрямованої системи заходів просвітницького та освітнього характеру, які формують повагу до права, цивілізованих способів вирішення спорів, профілактики правопорушень.

Передумовою для забезпечення належного рівня правової культури, як кожної людини, так і всього суспільства, є положення ст. 57 Конституції України: “Кожному гарантується право знати свої права та обов'язки”.

З метою створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки, Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 затверджено Національну Програму правової освіти населення України [5].

Метою Програми є підвищення загального рівня правових знань, формування в них поваги до права.

Реалізація Програми правової освіти населення України сприятиме, зокрема підвищенню рівня правової культури як окремих громадян, так і суспільства загалом, а також формуванню у громадян поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських і національних правових цінностей, а також подолання правового нігілізму.

Правова культура військовослужбовця має свої особливості та відрізняється від правової культури інших громадян не стільки елементами структури, скільки змістом. Для неї характерні ґрунтовніші правові знання, вміння застосовувати їх на практиці. Тому до рівня правової культури військовослужбовців повинні висуватися суворі вимоги.

Правова культура військовослужбовця неможлива без його високої правосвідомості та моральності. Крім того, елементами змісту поняття “правова культура військовослужбовця” слід визнати його кваліфікованість і компетентність, бажання постійно оновлювати свій “багаж” правових знань, а також “правову активність”, що передбачає неухильну позицію і на роботі, і в повсякденному житті, діяти й поводитись як провідник існуючих у суспільстві правових цінностей.

Міністерство оборони України та Збройні сили України здійснюють свою діяльність на підставі верховенства закону, дотримання військової дисципліни військовослужбовців, працівників Збройних сил України. Основним засобом виконання цих завдань є правова підготовка.

Правовий статус військовослужбовця є однією з важливих політико-юридичних категорій, яка невід'ємно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності в державі. Головним елементом правового статусу військовослужбовця виступають його права, обов'язки та відповідальність.

Військовослужбовці України притягуються до юридичної відповідальності, яка встановлена для громадян України на загальних підставах, але з урахуванням їх правового стану, що стосується й адміністративної відповідальності за скоєння адміністративних правопорушень.

Військовослужбовці, здійснивши кримінальний злочин, цивільне правопорушення, адміністративний проступок за межами служби, підлягають притягненню до відповідальності на загальних підставах.

Водночас існують правопорушення та проступки, які безпосередньо пов'язані з військовою службою, з невиконанням або неналежним виконанням військовослужбовцем своїх службових та посадових обов'язків.

Юридична відповідальність – свого роду показник ставлення військовослужбовця до своїх обов'язків і прав, закріплених в законах та інших нормативно-правових актах. Вона настає за порушення правових норм, проявляється як реакція на протиправні дії, як вплив держави на порушника [6].

Юридична відповідальність військовослужбовців настає на загальних підставах, які передбачають: рівність всіх перед законом; єдину процесуальну форму розгляду справи про правопорушення; притягнення до одного виду відповідальності без звільнення від іншого виду відповідальності тощо.

Разом з тим юридична відповідальність військовослужбовців, порівняно з юридичною відповідальністю цивільних осіб, має такі особливості:

- державою визначено коло правопорушень, за здійснення яких несуть відповідальність лише військовослужбовці (наприклад: непокоря; невиконання наказу; самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; добровільно здатися в полон);
- військовослужбовці несуть юридичну відповідальність за ширше коло складу правопорушень, що обумовлене специфікою військової служби;
- за здійснення деяких аналогічних правопорушень військовослужбовці несуть суворішу відповідальність, порівняно з цивільними особами;
- командири (начальники) мають повноваження, які закріплені за ними законодавством, притягати військовослужбовців до юридичної відповідальності, маючи при цьому спеціальні умови для реалізації цих повноважень та застосування заходів юридичної відповідальності;
- законодавством визначено особливі заходи відповідальності, що застосовуються лише до військовослужбовців;
- передбачена можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності за вчинення військовослужбовцем злочину, тобто згідно зі статтею 44 Кримінального кодексу України [7], він може бути звільнений від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього заходів, передбачених пунктом 4 статті 401 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, а також за адміністративне правопорушення згідно зі статтею 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8].

Юридичним критерієм правопорушень є такі норми:

- розділ XIX Кримінального кодексу України;
- глава 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- розділ III Дисциплінарного статуту Збройних сил України [9];
- розділ I Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі.

Усі військові правопорушення можна поділити на три групи:

- а) правопорушення, які не передбачені у кримінальному законодавстві і які можуть бути визначені лише дисциплінарним правопорушенням (порушення форми одягу тощо);
- б) правопорушення, віднесені законом до військових злочинів;
- в) правопорушення, які хоча й віднесені законом до військових злочинів, але за пом'якшуючих обставин тягнуть за собою застосування правил Дисциплінарного статуту, тобто дисциплінарної відповідальності (погроза начальникові, порушення статутних правил караульної служби тощо за пом'якшуючих обставин).

В.О. Шамрай вважає за доцільне військові правопорушення доповнити четвертою групою: “правопорушення, за вчинення яких на військовослужбовця накладається адміністративне стягнення” [10, с. 171].

Аналіз діяльності відповідних органів державної влади та військового управління протягом 1995 – 2011рр. свідчить, що необхідною умовою формування правової культури військовика було вмiле поєднання заходiв дисциплiнарної вiдповiдальностi з виховною роботою, заходiв громадського впливу на порушникiв та органiзаторською роботою, спрямованою на змiцнення статутного порядку.

Вiдповiдно до Наказу Мiнiстра оборони України вiд “24” лютого 2006 року № 117 “Про органiзацiю правової пiдготовки у Мiнiстерствi оборони України та Збройних Силах України” у вiйськах визначено головний засiб формування правової культури – права пiдготовка [11].

Иснують чiткi вимоги щодо визначення сил та засобiв органiзацiї правової пiдготовки у вiйськах:

1. Командирам (начальникам) органiв вiйськового управління: вважати правову пiдготовку не вiд’ємною складовою пiдготовки вiйськ (сил);

– проводити вивчення чинного законодавства з усіма категорiями особового складу;

– особливу увагу придiляти покращенню правової пiдготовки осiб офiцерського складу i, насамперед, командирiв (начальникiв) та їх заступникiв;

– посилити увагу до вивчення чинного законодавства у вiйськових навчальних закладах (вiйськових навчальних пiдроздiлах вищих навчальних закладiв), забезпечити якiсний рiвень правової пiдготовки слухачiв i курсантiв;

– правову пiдготовку спрямувати на забезпечення подальшого змiцнення вiйськової дисциплiни i подолання нестатутних взаємин у вiйськових колективах.

2. Органiзацiю правової пiдготовки i безпосереднє керiвництво її проведенням в органах вiйськового управління покласти на вiдповiдних командирiв (начальникiв).

3. Загальне керiвництво органiзацiєю та проведенням правової пiдготовки покласти на Департамент гуманiтарної полiтики Мiнiстерства оборони України i Головне управління з гуманiтарних питань та соцiального захисту Збройних сил України Генерального штабу Збройних сил України.

4. Методичне забезпечення правової пiдготовки покласти на Правовий департамент Мiнiстерства оборони України та Управління правового забезпечення Генерального штабу Збройних сил України.

Органiзацiя правової пiдготовки передбачає:

– розроблення планiв i програм правової пiдготовки i здiйснення конкретних заходiв з їх виконання;

– контроль за проведенням правової пiдготовки;

– аналіз стану правової пiдготовки.

Порядок i органiзацiя правової пiдготовки визначається в загальній системі пiдготовки особового складу вiйськової частини на навчальний рiк.

Змiстом правової пiдготовки є вивчення:

– законiв України, указiв Президента України, постанов Верховної Ради України та Кабiнету Мiнiстрiв України, iнших загальнодержавних правових актiв;

– наказiв та директив Мiнiстра оборони України та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних сил України;

– розпорядчих документiв вiйськових частин.

Органiзацiя правової пiдготовки здiйснюється вiдповiдно до Перелiку нормативно-правових актiв, обов’язкових для вивчення особовим складом Збройних сил України.

Правовий департамент Мiнiстерства оборони України спiльно з Управлінням правового забезпечення Генерального штабу Збройних сил України за необхідностi, але не рiдше одного разу на рiк, готують пропозицiї щодо внесення змiн до цього Перелiку.

Особи офiцерського складу, прапорщики (мiчмани), сержанти (старшини) в межах функцiонування єдиної системи тестово-рейтингового контролю один раз на рiк у перiод пiдсумкової перевiрки вiйськ (сил) за навчальний рiк проходять тестування, у ходi якого комплексно визначаються якiснi показники професiйних знань за вiдповiдними спецiальностями, рiвень правової обiзнаностi, свiтогляду та морально-психологiчнi якостi опитуваних.

У Міністерстві оборони України та Збройних силах України встановлюються такі форми правової підготовки:

– для генералів (адміралів) та осіб офіцерського складу (крім слухачів вищих навчальних закладів) – самостійна підготовка і планові заняття, а також заняття на курсах та зборах підготовки (перепідготовки) і підвищення кваліфікації;

– для рядового, сержантського і старшинського складу, прапорщиків і мічманів – у системі гуманітарної підготовки та за програмою вивчення статутів Збройних сил України.

Періодичність проведення занять з правової підготовки для кожної категорії особового складу Збройних сил України визначається рішеннями керівників органів військового управління.

У всіх військових частинах організується передплата на щомісячне інформаційно-аналітичне видання “Право військової сфери”, відповідно до нормативної бази Міністерства оборони України, та інші необхідні юридичні видання, враховуючи фінансові можливості військових частин.

Військові засоби масової інформації здійснюють публікацію методичних матеріалів з висвітленням досвіду правової підготовки, коментарів до нормативно-правових актів, організують публікації відповідей на питання читачів з правових питань.

Отже, аналіз керівних документів свідчить про створення в армії потужних інститутів управління і методичного забезпечення:

– Департамент гуманітарної політики Міністерства оборони України;

– Головне управління з гуманітарних питань та соціального захисту Збройних сил України Генерального штабу Збройних сил України;

– Правовий департамент Міністерства оборони України;

– Управління правового забезпечення Генерального штабу Збройних сил України.

Для зміцнення законності і правопорядку в армії діє система “Морально-психологічне забезпечення військової дисципліни та профілактика правопорушень” [12].

Під системою роботи щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку у військовій частині, з’єднанні розуміється погоджена в часі, змісті і засобах, формах і методах послідовність дій посадових осіб з профілактики правопорушень. Це сукупність організаційних, соціально-правових заходів щодо розвитку у військовослужбовців особистої відповідальності за свідоме виконання вимог Конституції та законів України, військових статутів, Військової присяги, функціональних та службових обов’язків, наказів командирів (начальників), досягнення такого рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил), який забезпечуватиме своєчасне, повне і якісне виконання поставлених завдань.

Згідно з вимогами керівних документів загальне керівництво морально-психологічним забезпеченням військової дисципліни та профілактики правопорушень здійснюють командири (начальники).

Планування та організацію навчального процесу і заходів МПЗ військової дисципліни повинні забезпечити штаби разом органами з роботи з особовим складом.

Безпосередніми організаторами виховного впливу на стан військової дисципліни є органи з роботи з особовим складом, які в різні часи називались органами з гуманітарних питань, або з виховної роботи.

Система роботи щодо профілактики правопорушень визначає:

– хто і за якими напрямками здійснює відповідну роботу;

– які заходи і з якою періодичністю повинні проводитися для виконання поставлених завдань;

– як саме проводити ці заходи, які конкретно при цьому форми і методи використовувати.

Значне місце в системі роботи зі зміцнення морально-психологічного стану та військової дисципліни займає аналіз та підведення підсумків стану військової дисципліни і ефективності роботи керівного складу щодо його зміцнення.

Робота являє собою творчий процес діяльності керівного складу з метою виявлення реального стану справ у підлеглих підрозділах, їх оцінки, визначення кращих підрозділів, виявлення найхарактерніших недоліків та їх причин, відпрацювання конкретних заходів зміцнення військової дисципліни, вдосконалення виховної роботи та служби військ.

Отже, аналіз досвіду Збройних сил України щодо формування правової культури у військовослужбовців свідчить про наявність потужних сил та засобів, а саме:

- юридичної відповідальності військовослужбовців;
- інститутів управління і методичного забезпечення правової підготовки;
- системи роботи щодо профілактики правопорушень.

Висновки.

По-перше, за проведеним аналізом юридичної літератури можна визначити, що правова культура в державі формується в результаті здійснення цілеспрямованої системи заходів просвітницького та освітнього характеру, які формують повагу до права, цивілізованих способів вирішення спорів, профілактики правопорушень.

Важливою проблемою сьогодення є питання формування правової культури військовослужбовця. Вона має свої особливості та відрізняється від правової культури інших громадян не стільки елементами структури, скільки змістом. Для неї характерні повніші правові знання, вміння застосовувати їх на практиці. Тому до рівня правової культури військовослужбовців повинні висуватися суворі вимоги.

Правова культура військовослужбовця неможлива без його високої правосвідомості та моральності.

Крім того, елементами змісту поняття “правова культура військовослужбовця” слід визнати його кваліфікованість і компетентність, бажання постійно оновлювати свій “багаж” правових знань, а також “правову активність”, що передбачає неухильну позицію і на роботі, і в повсякденному житті, діяти й поводитись як провідник існуючих у суспільстві правових цінностей.

По-друге, з’ясовано, що правовий статус військовослужбовця характеризується такими ознаками: як державна особа, він наділений відповідними повноваженнями і здійснює державні функції; можливістю мати особливі, владні, організаційно-розпорядчі повноваження; наявністю суб’єктивних прав та юридичних обов’язків, пов’язаних зі здійсненням службових функцій; наявністю статусу особливого суб’єкта кримінальної, адміністративної та матеріальної відповідальності.

Одним з головних принципів військово-службових відносин є принцип єдиначальності, що означає відповідальність командира (начальника) за дії або бездіяльність підлеглого особового складу.

По-третьє, встановлено, що юридична відповідальність військовослужбовців настає на загальних підставах, які передбачають: рівність всіх перед законом; єдину процесуальну форму розгляду справи про правопорушення; притягнення до одного виду відповідальності без звільнення від іншого виду відповідальності тощо.

Особливостями юридичної відповідальності військовослужбовців, порівняно з юридичною відповідальністю цивільних осіб є те, що:

- державою визначено коло правопорушень, за здійснення яких несуть відповідальність лише військовослужбовці;
- військовослужбовці несуть юридичну відповідальність за ширше коло складу правопорушень, що обумовлене специфікою військової служби;
- за здійснення деяких аналогічних правопорушень військовослужбовці несуть суворішу відповідальність, порівняно з цивільними особами;
- командири (начальники) мають повноваження, які закріплені за ними законодавством, притягати військовослужбовців до юридичної відповідальності, маючи при цьому спеціальні умови для реалізації цих повноважень та застосування заходів юридичної відповідальності;
- законодавством визначено низку особливих заходів відповідальності, що застосовуються лише до військовослужбовців;
- передбачена можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності за вчинення військовослужбовцем злочину.

По-четверте, аналіз керівних документів свідчить про існування в армії потужних сил та засобів формування правової культури.

До них належать відповідні інститути управління і методичного забезпечення:

- Департамент гуманітарної політики Міністерства оборони України;
- Головне управління з гуманітарних питань та соціального захисту Збройних сил України Генерального штабу Збройних сил України;

- Правовий департамент Міністерства оборони України;
- Управління правового забезпечення Генерального штабу Збройних сил України.

У військах (силах) визначено головний засіб формування правової культури військовослужбовців – правова підготовка, яка має чітку організацію.

Організація правової підготовки передбачає:

- розроблення планів і програм правової підготовки і здійснення конкретних заходів з їх виконання;

- контроль за проведенням правової підготовки;

- аналіз стану правової підготовки.

Змістом правової підготовки є вивчення:

- законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, інших загальнодержавних правових актів;

- наказів та директив Міністра оборони України та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних сил України;

- розпорядчих документів військових частин.

По-н'яте, аналіз досвіду формування правової культури військовослужбовців свідчить про наявність потужних сил та засобів, а саме:

- юридичної відповідальності військовослужбовців;

- інститутів управління і методичного забезпечення правової підготовки;

- системи роботи щодо профілактики правопорушень.

Разом з тим сьогодні є очевидним, що в потужній системі формування правової культури військовослужбовців є порушення.

Складний сучасний етап розвитку ЗС України вимагає якісно нових підходів до можливості ефективного виконання завдань зміцнення військової дисципліни, організованості й правопорядку, попередження правопорушень.

Механізм формування правової культури військовослужбовця в нашій державі має передбачати вдосконалення законодавства України шляхом приведення його у відповідність до європейських стандартів у галузі прав людини, а організаційними засобами підвищення рівня правової культури військовослужбовців повинні стати розвиток правової освіти і правового виховання.

1. Конституція України: Прийнята на н'ятій сесії Верховної ради України 28.06.1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с. 2. Юридична енциклопедія: вб т. / редкол.: Ю. С. Шемиченко (відп. Ред.) та ін. – К.: Укр. Енцикл., 1998. – Т. I: А–Г. – 672 с. 3. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник. – М., 1998. – С. 312. 4. Загальна теорія держави і права / За редакцією академіка АпрН України, доктора юридичних наук, професора В.В. Конєйчикова. – К.: Юрінком, 1997. – С. 140. 5. Указ Президента України про “Національну Програму правової освіти населення України”: від 18 жовтня 2001 року. № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921. 6. Мота А.Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців (окремі питання) // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: Збірник / Гол. Ред. Проф. В.Л.Регульський. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ, 2001. – № 1. – С. 261 – 263. 7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К.: Атіка, 2001. – 160 с. 8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – Х.: Одиссей, 2010. – 248 с. 9. Закон України “Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України”: від 24.03.1999 р. // ВВР України. – 1999. – №22 – 23. – Ст. 197. 10. Шамрай В.О. Державне управління військовими формуваннями Воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні: Дис... д-ра наук з держ. Управління: 25.00.03. – К., 1999. – 432 с. 11. Наказ Міністра оборони України від “24” лютого 2006 року № 117 “Про організацію правової підготовки у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України”. 12. Ягунов В.В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 349 с.